

İDİL-URAL TÜRK GAZETELERİNDE (1905-1912) KIRGIZ VE KAZAKLAR

Hasan DEMİROĞLU*

Özet

Rusya'da 1905 İhtilali sonrası oluşan özgürlük ortamında İdil-Ural Türkleri, diğer birçok halk gibi siyasi, sosyal ve kültürel yönden kendilerine sunulan imkânlardan yararlanmaya başladı. Matbuat hayatında kısa zamanda hızlı gelişmeler yaşandı. Rus yönetiminin diğer halklara getirdiği serbestlik sonucunda İdil-Ural Türkleri siyasi, millî ve sosyal meselelerini özellikle basın yayın yoluyla Türk halkına ulaştırdı.

Bu yayın organlarının en önemlileri *Ülfet*, *Vakit*, *Yıldız*, *Kazan Muhbiri*, *Ahbar*, *Beyan-ül Hak* ve *Koyaş* gazeteleridir. Zikredilen gazeteler sadece Kazan, Orenburg, Ufa ve Astrahan gibi İdil-Ural şehirlerinde değil, başkent Peterburg da dahi neşredilmiştir. İdil-Ural Türk gazeteleri, dönem itibariyle daha çok İdil-Ural Bölgesinde yaşayan Türk halklarının sorunlarını dile getiren yazılar yayınlasa da, Rus Devleti sınırları içerisinde yaşayan diğer Türk halkları ve hatta Türkiye Türkleri ile alakalı yayımlar da yapmaktaydı. Gazeteler, Rusya Türkleri arasındaki millî birliğin oluşturulmaması üzerinde dururken, yer yer bu Türk halklardan da bahsetmiştir.

İşte bu Müslüman-Türk halklardan olan Kırgız ve Kazaklar da, İdil-Ural Türk gazetelerinde yer bulmuştur. İlk olarak Kırgız ve Kazak halklarının kısa tarihinden bilgiler aktaran gazeteler, akabinde her iki halkın Rusya'da ve Türk toplumları arasındaki yeri ve öneminden de bahsetmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdil-Ural Türkleri, Tatar Gazeteleri, Kırgızlar, Kazaklar.

1904-1905 Rus-Japon Harbi'nde, dünya gücü olarak görülen Rusya'nın henüz gücünü kanıtlamamış Japonya karşısında yenilgiye uğraması, hem dünya kamuoyunda hem de Rus kamuoyunda önemli tesirler bıraktı. Japon harbinin kaybedilmesinin akabinde Çarlık karşıtı fikirlerin daha fazla yankı bulması, maliye bakanlığı da yapmış kabine başkanı Witte'nin telkinleri neticesinde Çar II. Nikola, 17 Ekim 1905 tarihinde bir manifesto ilan etmek zorunda kaldı. Böylece gayri-Rus halkları daha fazla siyasî ve sosyo-kültürel haklara sahip oldu.

Manifesto öncesi Çarlık Rusya'da yaşayan Türk halklara yeterince hak verilmediği aşikardır. Manifesto sonrası Türk halklarına bazı haklardan yararlanma imkânı verildi. Ancak bunların yanında kazanılan en önemli hak basın-yayın faaliyetlerinin serbest bırakılması idi. Türk halkları manifesto sonrası daha önceden birçok kez hükümete başvurup da her defasında reddedilen gazete ve dergi çıkarma isteklerini rahatça yerine getirmeye başladı.

İncelenen gazeteler arasında *Kazan Muhbiri*, *Ahbar*, *Beyan-ül Hak* ve *Koyaş* (Güneş) gibi gazetelerde Kırgız ve Kazaklar hakkında daha çok haberlere¹, *Vakit*, *Yıldız* ve *Ülfet* gibi gazeteler de ise Kırgız ve Kazaklar ile alakalı haberlerin yanında yazı ve makalelere de yer verilmiştir. Zikredilen *Ahbar*, *Koyaş*, *Beyan-ül Hak* ve *Kazan Muhbiri* gibi yayın organlarında yer alan yazıların daha çok haber değerinde olması ve verdikleri haberlerde kaynak olarak genellikle *Vakit* ve *Yıldız* gazetelerini göstermesi dolayısıyla makale kaleme alınırken *Vakit*, *Yıldız* ve *Ülfet* gibi gazetelerdeki yazılar ön planda tutulmuştur.

¹ "Dahili Haberler-Türkistan", *Kazan Muhbiri*, sayı 317, 18 Şubat 1909-10 Sefer 1327, s. 3; "Dahili Haberler", *Kazan Muhbiri*, sayı 323, 1 Nisan 1909-23 Rabiulevvel 1327, s. 3; "Dahili Haberler", *Ahbar*, 24 Cemazeyilevvel 1326, sayı 77, sayfa 2; "Dahili Haberler", *Ahbar*, sayı 66, 28 Rabiulahir 1326, sayfa 3; "Dahili Haberler", *Ahbar*, sayı 69, 5 Cemazeyilevvel 1326, s. 3; "Dahili Haberler", *Beyan'ül Hak*, sayı 803, 9 Haziran 1911-25 Cemazeyilahir 1329, s. 3; "Dahili Haberler", *Beyan-ül Hak*, sayı 907, 25 Ekim 1911-16 Zilkade 1329, s. 3; Dahili Haberler, Türkistan ve Maverâünnehir'de, *Koyaş*, 23 Aralık 1912-28 Muharrem 1331, s. 2.

Meşhur seyyah Abdürreşid İbrahim² (1857-1944) tarafından 11 Aralık 1905³ tarihinde Peterburg'da neşredilmeye başlanan *Ülfet* gazetesi, 1905-1907 yılları arasında ilmî, siyasî ve edebî yazılarıyla Rusya Müslümanlarına hizmet etmeye çalışmıştır⁴. Gazete kısa ömürlü olsa da⁵ dile getirdiği konular, üzerinde durduğu siyasî gelişmeler ile Rusya Türkleri arasında önemli bir yer teşkil etmiştir. *Ülfet*, gazetesi Türkistan coğrafyasına, özellikle Kırgız ve Kazak halklarına da kayıtsız kalmamıştır.

Ülfet'in 3. sayısında imzasız olmasına rağmen yazı içeriği bakımından gazete muharriri Abdürreşid İbrahim tarafından kaleme alındığı anlaşılan "Kazaklar" adlı makalede, Kazak halkı hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir⁶. Yazar; eskiden beri göçebe olarak yaşayan Kazakların medenî olmadığını ileri sürenlere⁷ yanıt vererek, diğer birçok halkın Türkistan'da yaşayan Kazaklar gibi yaşam koşulları ile mücadelede başarılı olmadıklarını, göçebe yaşamlarında yiyecek olarak at etini, içecek olarak ise kırmızı kullanan Kazaklar'ın hayatları boyu hep sağlıklı ve dinç kaldıklarını, bu nedenle zayıf ve sağlıksız bir Kazak görülemeyeceğini dile getirmiştir. Yazara göre Kazakların bu hali Rus

² Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1997.

³ 1917 Ekim İhtilali öncesinde Rusya'da, Avrupa Devletlerinin kullandığı Gregoryen takvimi yerine Jülyen takvimi kullanılıyordu. Rus gazetelerinin bazıları tarih verirken Gregoryen veya Jülyen takvimini parantez içinde veriyorlardı. İdil-Ural bölgesinde yayımlanan Tatar gazeteleri ise Hicri ve Jülyen takvimi vermelerine rağmen, her nedense Gregoryen takvime gerek duymuyorlardı. Tatar gazetelerinin tasarrufu doğrultusunda, metinde ve dipnotlarda gazete ve gazete yazılarını konu alan, Hicri'nin yanında verdiğimiz tarihler Gregoryen değil, Jülyen takvimi esas alınarak verilmiştir.

⁴ Hasan Demiroğlu, *1905-1917 Yılları Arasında İdil-Ural Türklerinde Basın*, *Vostokovedenie Sbornik Statey i Dokladov*, Vıpusk II, III, Kazan 2005, s. 85)

⁵ İ. Remiyev gazetenin 85 sayı neşredildiğini dile getirmektedir. Kazan, Moskova ve Peterburg'da bulunan arşiv ve kütüphanelerde yaptığımız çalışmalarda 84. ve 85. sayıya ulaşamadık. Buna rağmen, zamanla bu iki sayının kaybolduğunu ya da bir şekilde ortadan kaldırıldığını öngörüp, dönem itibarıyla kaleme alınan eserin daha sağlıklı bilgilere ulaştığını düşünerek İ. Remiyev'in bize verdiği bilgiyi esas olarak kabul ettik. (İ. Remiyev, *Vakıtlı Tatar Matbuatı 1905-1925*, Kazan 1926, s. 10)

⁶ Abdürreşid İbrahim, "Kazaklar", *Ülfet*, sayı 5, 16 Ocak 1906/30 Zilkade 1323, s. 4-6.

⁷ Burada sözü edilen yazar Yatpesbaev'dir. Yatpesbaev bazı gazete ve dergilerde, Türkistan coğrafyasında yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbek gibi Türk halklarının Rus hakimiyetine girmeden önce medenî olmadığını kaleme alan yazılar neşretmiştir.

hakimiyetine kadar devam etmiştir. Kazakların Rus hegemonyasına girmeden evvel kendi kendilerini yönettiklerini ve herhangi bir kıtlık çekmediklerini, buna mukâbil Rus hâkimiyetinden sonra sadece siyasi değil, iktisadî ve sosyal yönden de eskiye nazaran daha kötü duruma geldiklerini, Kazakların Rus hegemonyasından kurtulmaları için tek yolun da millî ve dinî yapılarına bağlı kalmaktan geçeceğini belirtmiştir⁸.

20. sayıda "Madmazel Çiçirine Nutku I" ve akabindeki 21. sayıda bu yazının devamı olan "Madmazel Çiçirine Nutku II" adlı yazılarda, Peterburg Şarkiyat Enstitüsünde konuşma yapan Madmazel Çiçirine'nin görüşlerini, 23. sayıda "Madmazel Çiçirine'nin Nutkuna Cevap" adlı yazıda ise Çiçirine'nin bazı görüşlerine karşı çıkan Tunçbayef'in sözlerini gazete sütunlarına taşımıştır. Çiçirine, Rusya Hükümetinin Türkistan coğrafyasında birçok yanlışlıklar yaptığından, Kırgızların ve Kazakların yaşadığı, Tatarların etkisinin olmadığı bazı bölgelerde Şamanizm dininde olan Kırgız ve Kazakların Rusya'nın tarafına geçmesi için gönderilen misyonerlerin yanlış tutumundan bahsederken⁹, Tunçbayef burada söz isteyerek Çiçirine'nin bahsettiği, Yedisu bölgesindeki Kırgız ve Kazakların Şaman olmadığını, sadece atalarından kalma bazı gelenekleri halen dahi sürdürdüklerini, bunun da onların dinsiz olduğu manasına gelmediğini ileri sürerek, yanlışın düzeltilmesini rica etmiştir¹⁰. Çiçirine, "Rusya Türkistan bölgesinde başarılı olmayı arzuluyorsa öncelikle oradaki halklara uygulanan eşitsizlikleri ortadan kaldırmalı"¹¹ diyerek sözlerini tamamlamıştır.

Bu konu ile alakalı 74. sayıda Duma vekili Kuşçugolof imzalı "Kazakistan" adlı yazıda Astana, Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerinin toplam nüfusunun 1.110.000 (bir milyon yüz onbin) olduğunu, yerli Kazak köylü nüfusunun, toplam nüfusa oranının daha fazla yer işgal ettiğini, 21 Mart 1891 yılında hükümetin 17. kanunu çıkararak bölgedeki Kazakları başka yere

⁸ a. g. m., 5-6.

⁹ "Madmazel Çiçirine Nutku I", *Ülfet*, Sayı 20, 20 Nisan 1906/10 Rabiulevvel 1324, s. 3-5.

¹⁰ "Madmazel Çiçirine'nin Nutkuna Cevap", *Ülfet*, sayı 23, 11 Mayıs 1906-1 Rabiulahir 1324, s. 4-5.

¹¹ "Madmazel Çiçirine Nutku II", *Ülfet*, Sayı 21, 28 Nisan 1906/18 Rabiulevvel 1324, s. 4-5.

sürmek istediğini, sürülen yerli halkın yerine de Rus muhacirleri yerleştirmek istediğini, ayrıca 79. maddeye göre eğer Kazakistan'da Kazak mollaları şeriata göre hüküm verirse cezaya çarptırılacaklarını, kısaca Çarlık idaresi Kazakların topraklarını alarak halkı fakirleştirdiğini, Kazakların yerine Gayri-Kazakların zenginleştirildiğini, eğer bu iki madde değiştirilmezse bölgede yaşayan Kazakların huzur ve sukûna kavuşmasının da mümkün olmayacağını keskin bir ifade ile dile getirmiştir¹².

40. sayıda yayınlanan "Talebe ve Şakirtlere Bir Kaç Söz" adlı yazıda hak ve hürriyetleri savunan, eşitlik denildiğinde demokrasi havarisi kesilen sosyalistlerin dahi Türkistan bölgesindeki haksızlıklara sessiz kaldıklarından bahsedilmektedir¹³. İki sayfa olarak yayınlanan yazıda 1894 yılında Kazan Türklerinin bir çok köyde evlerini ve mescitlerini yakarak Türkiye'ye göç etmesine ses çıkarmayan Sosyalistlerin Türkistan'dan derdest edilmeye çalışılan Kırgız ve Kazak halkları hakkında bir kelime dahi etmeyeceğini, bundan dolayı Müslümanların kendilerini yüceltecek hak ve hürriyetlere, yine kendileri mücadele ederek kavuşabileceği konusu üzerinde tahsilatlı bir şekilde durulmaktadır¹⁴. 11. sayıda Hayrullah Apakiyev'den gelen mektupta (Sırderya Oblastından) Duma seçimlerinin Kazakların yaşadığı bölgelerde adil bir şekilde yapılmadığı dile getirilmektedir¹⁵.

16. sayıda yayınlanan "Bir Kazak'ın Fikri" adlı yazıda ise Dumaya seçilen ve yakında Peterburg'a gelecek olan Kazak vekillere Tatar vekillerin yardım etmesi gerektiği tavsiye edilmektedir¹⁶. 30. sayıda yine Cihanşah Seydullin imzalı "Turgay Oblastının Kazak Viborşiklerine Açık Hat" adlı yazıda yazar, Kazak seçmenlerin dikkatli davranarak kendilerini Millet Meclisi'nde (Duma'da) temsil edecek kişileri iyice tanımalarını ve seçimlerde

¹² Duma Vekili Kuşçugolof. "Kazakistan", *Ülfet*, sayı 74, 28 Nisan 1907-28 Rebiülevvel 1325, 2-3.

¹³ "Talebe ve Şakirtlere Birkaç Söz", *Ülfet*, sayı 40, 20 Eylül 1906/15 Şaban 1324, s. 3-4.

¹⁴ a. g. m., s. 4.

¹⁵ Hayrullah Apakiyev. "Mektup (Sırderya Oblastından Bravaskı Şehrinden)", *Ülfet*, sayı 11, 16 Şubat 1906/6 Muharrem 1324, 4-5.

¹⁶ Cihanşah Seydullin. "Bir Kazak'ın Fikri", *Ülfet*, sayı 16, 23 Mart 1906/11 Sefer 1324, s. 7-8.

ona göre hareket etmelerini istemektedir¹⁷. Seçilecek milletvekillerinin de Peterburg'a gittikten sonra şehrin büyümesine kapılmadan kendi halkları için çalışması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Ayrıca aynı yazıda Kazak halkı için mutlaka bir yayın organı çıkarılmasının elzem olduğunu öne sürülmektedir¹⁸. 46. sayıda Bir Kazak imzalı "Kazaklarda Gaflet" adlı başka bir yazıda ise gazete çıkarma çalışmalarının çok yavaş ilerlediği belirtilerek, halen bu gazetenin çıkarılmamasına bir anlam verilememektedir¹⁹.

Rusya Türkleri fikir adamlarının önde gelenlerinden Rızaeddin Fahreddin'in (1858-1936) naşirliğinde yayınlanan *Vakit*²⁰ gazetesinde de Kırgız ve Kazaklar hakkında önemli hususlara değinilmiştir. 554. sayıda "Türkistan Yerleri" adlı yazıda Devlet Dumasında kabul edilen Türkistan Vilâyeti Nizamnamesinin 270. maddesinin yeterince açık olmadığı ileri sürülerek, nizamnameyi kabul eden komisyonda bulunan Kazan vekili Sadri Maksudî'nin sözleri ile kabul edilen maddenin uygulanması sırasında doğabilecek bazı aksaklıklara karşı Kırgız ve Kazak halkını uyarmaktadır²¹.

¹⁷ Cihanşah Seydullin, "Turgay Oblastının Kazak Vıborşiklerine Açık Hat", *Üflet*, sayı 30, 12 Temmuz 1906/4 Cemazeyilahir 1324, s. 4-6.

¹⁸ a. g. m., s. 5-6.

¹⁹ Bir Kazak, "Kazaklarda Gaflet", *Üflet*, sayı 46, 2 Kasım 1906/27 Ramazan 1324, s. 6-7.

²⁰ İdil-Ural Tatarlarının 1870'li yıllardan beri (bu tarihte ilk yarı Türkçe 'Özbek Türkçesi' *Türkistan Vilayeti* gazetesi yayınlanmıştır) Tatar Türkçesinde gazete çıkarma isteğinin en büyük hayalleri olduğu bir gerçektir. Bütün başvurulara rağmen diğer coğrafyaların çoğunda gayri-Rus halklara kendi lisanlarında gazete ve dergi çıkarma serbesti getirilmişken 1905 Manifestosuna kadar bu izin İdil-Ural coğrafyasında yaşayan Tatar halkına bir türlü verilmemiştir. Manifesto sonrası kendilerine tanınan bu haktan yararlanan Tatar Türkleri de Rusya'nın değişik bölgelerinde gazete ve dergiler yayınlamıştır. İşte bu gazetelerden biri de *Vakit* gazetesidir. Gazete 21 Şubat 1906 tarihinde Orenburg'da ilk sayısını çıkardı. İlk önceleri haftada iki-üç sayı yayınlanan gazete, 1 Ocak 1913 tarihinden son sayısına kadar günlük neşredilmiştir. Gazetenin destekçisi Remiyev Ailesidir. Gazetenin başmuharri ise Fatih Kerimi'dir. Gazete yazar kadrosu içinde; Yusuf Akçura, Zeki Velidi, Burhan Şeref, Alimcan İbrahimov, Musa Carullah Bigi, Hadi Atlasi, gibi Türk dünyasının önemli aydınlarını barındırmıştır.

²¹ "Türkistan Yerleri", *Vakit*, sayı 554, 8 Aralık 1909-8 Zilhicce 1327, s. 2.

706. sayıda "Türkistan'daki Yerler Meselesi" adlı yazıda milletvekili P. N. Milyukov²²'un Devlet Dumasında sarfettiği sözlerden yola çıkarak Türkistan coğrafyasında yaşayan Kırgız ve Kazak halkının elinde olan arazilerin değişik kanunlar yoluyla ellerinden alınmak istenildiğine değinilerek, Kırgız ve Kazakların bu gibi durumlarda uyanık olmaları tavsiye edilmektedir²³. Hükümet yetkililerinin defaatle üzerinde durduğu, 'bölgenin topraklarının bölge insanına

²² Pavel Nikoloyeviç Milyukov (1859-1943): 15 (27) Ocak 1859 tarihinde Moskova'da doğdu. Ailesinin ilmi bir çevreden gelmesinden dolayı küçüklüğünden itibaren iyi okullarda yetiştirildi. 1877 tarihinde Moskova Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesi'ne kabul edildi. Zamanın meşhur dil bilimcileri ve tarihçileri F. F. Fortunatov, V. F. Miller, M. M. Troitskiy, V. I. Gere, P. G. Vinogradov, V. O. Klyuçevskiy gibi hocalardan eğitim alma şansını yakaladı. Birinci sınıftan itibaren öğrenci hareketlerinin içinde yer alan Milyukov, Üniversitelerin ve öğrencilerin daha fazla hak sahibi olmaları için gayret gösterdi. Mart 1881 tarihinde İmparator Aleksandr II'ye yapılan suikasttan dolayı tutuklandı. Hüküm giymese de bir yıl okuldan uzaklaştırıldı. Milyukov bu dönemde İtalya'da sanat eğitimi gördü. Rusya'ya döndükten sonra üniversite eğitimine devam etti. Okulu bitirdikten sonra Tarih Bölümü'nde asistanlığa başladı. 1892 tarihinde Yüksek Lisansını, 1896 tarihinde ise doktorasını tamamlayan Milyukov, 1896-1905 yılları arasında ise dolu dolu yaşadı. Tarih bölümünün de girişimleri sonucu Balkan coğrafyasını tanıma kararı alan Milyukov, sırasıyla Belgrad, Üsküp, Sofka, Filibe, Selanik, Atina gibi Balkan şehirlerinde kalarak hem Türk ve Müslüman hem de Slav ve Ortodoks halkları daha yakından tanıma imkanını buldu. İstanbul'da bulunduğu sıralarda ise İstanbul Arkeoloji Enstitüsü'nde çalışmalarında bulundu. 1901 tarihinde Rusya'ya tekrar dönen Milyukov tutuklanarak cezaevine gönderildi. Altı ay hüküm giyen Milyukov, cezasını bitirdikten sonra 1902-1905 tarihleri arasında önce İngiltere'ye oradan da Amerika'ya gitti. Amerika'da Şikago ve Harvard üniversitelerinde eğitim gördü. Boston Üniversitesi'nde ise hem eğitim gördü hem de hocalık yaptı. 1905 tarihinde Boston'da *Rusya ve Kriz* kitabı yayımlandı. Nisan 1905 tarihinde ülkeye tekrar dönen Milyukov, İmparator Nikola II'nin meşruti yönetim ilanı ile Liberal Demokrat Parti'den (KADET) milletvekili seçildi. Millet Meclisi'nde (Duma) kendisine Balkan İşleri sorumluluğu verildi. 1906-1910 tarihleri arasında Rusya Dış İşleri Bakanlığı yapan A. S. İzvolskiy'i yerden yere vuran ve ona vatan hainliğine dayanacak kadar ithamlarda bulunduğu A. S. İzvolskiy ve *Balkan Siyaseti* isimli kitabını 1910 tarihinde yayınladı. 4 Duma'da da görevde bulunan Milyukov Kadet Partisi liderliğine kadar yükseldi. 1917 Şubat ihtilali sonrasında İmparator'un isteği doğrultusunda Dış İşleri Bakanlığı görevine getirildi. Ekim 1917 ihtilali sonucu Bolşeviklerin karşısında yer aldı. 1918 Sonbaharında ise Bolşevikler ile daha fazla mücadele edemeyeceğine karar vererek ülkeyi terketti. Önce Romanya'ya giden Milyukov, buradan Paris'e sonra da Londra'ya gitti. 1921 tarihinde tekrar Paris'e gelerek ölümüne kadar burada çalışmalarını sürdürdü. 31 Mart 1943 tarihinde Fransa Montpiller'de öldü. 17 lisan bilen Milyukov tarihçiliği ile ön plana çıkmış Rus siyaset adamlarındandır. 1893 tarihinde Peterburg'da kaleme aldığı *Slavcılığın Sonu* adlı eseri ile Rusya'da dönemin en önemli görüşü olan Slavcılığı eleştirerek, Slavcılığa farklı bir açılım getirmiştir.

²³ "Türkistan'daki Kırgız Yerlerin Alu", *Vakit*, sayı 706. 16 Aralık 1910-27 Zilhicce 1328, s 1-2.

ait olduğu' sözünün bazı kanunlar çıkarılarak delinmek istenildiğini, Türkistan coğrafyasına değişik gayri Türk (Kırgız ve Kazak) ve gayri Müslim halklardan muhacir getirilerek Kırgız ve Kazak topraklarına yerleştirildiğini, merkezi ve çok verimli yerlerin bu halkların idaresine verilmesi Kırgız ve Kazak halklarının Rus yönetimine olan nefretini artırdığına, bunun sonucunda halklar arasında doğal olarak karşılıklı düşmanı tavırların oluştuğuna dikkat çekilmektedir²⁴.

Gazete, Kırgız ve Kazak halklarının Rusya halkı ile birleşip kendi gelecekleri için çalıştığını, ancak Rusların bu durumda her iki halka güvenmemesine anlam verememektedir. Ayrıca Kırgız ve Kazakların nezdinde, bütün Rusya Müslümanlarının devlet işlerinde ve diğer meselelerde daha fazla girişken olmasını isteyerek, buldukları bölgelerde daha fazla kıyıda ve köşede kalmaya hakları olmadıklarını, bir an önce korkularını üzerlerinden atarak özellikle devlet işlerinde görev almalarını istemektedir²⁵.

662. sayıda "Kırgızların İnkırazı" adlı makalede, Taşkentskiy Kuryer (Taşkent Kuryesi) gazetesinde Polin imzalı çıkan bir yazıda dile getirilen görüşlere cevap verilmektedir. Makalede, Polin'in dile getirdiği gibi Kırgızların çok yakın zamanda kaybolup gitmeyeceklerini, halen yaşadıkları topraklarda önemli eserler bırakmalarının da bunun en önemli kanıtı olduğunu, her türlü zorlamalara karşın Kırgızların kendi hayatlarını ilelebet bu topraklarda sürececeklerini dile getirmektedir²⁶.

Ayrıca yazar, Kırgızların içinde buldukları durumdan dolayı hataları olsa da, bu hususta Rusların da caydırıcı gücü olduğunu altını çizmektedir. 1870 yılında Kırgızlarda demirci ustaların çok olduğunu ancak Rusların hakimiyeti sonrası bazı yasaklardan dolayı 1890'lara gelindiğinde artık bu

²⁴ a. g. m., s. 2.

²⁵ a. g. m., s. 2.

²⁶ Yazar buradan hareketle iki soru yönelterek, bunların cevabını aramaktadır. "Şimdi bu fikre (Kırgızların inkırazına) katılmak mı gerekir yoksa karşı koymak mı? Şurası bir gerçek ki: Kırgızlar günümüzde medeni toplumlardan daha geridedir. Ancak bu durum onların gelecekte yok olacaklarını göstermez. Sadece yapılması gereken Kırgızların da diğer Rusya Türkleri gibi içinde buldukları durumdan ne şekilde daha iyiye gideceklerini düşünüp, bunun için gayret göstermeleri gerekir. Ayrıca maarif alanında da yenilikleri takip ederek eğitimde kendilerini geliştirmelidirler." ("Kırgızların İnkırazı", *Vakı*, sayı 622, 27 Mayıs 1910-1 Cemazeyilahir 1328, s. 2.)

zanaatla uğraşan ustaların neredeyse yok denecek kadar azaldığını belirtmektedir²⁷.

647. sayıda Kadir Süleymanov imzalı "Kazak-Kırgız Dalasından"²⁸ adlı makalede; Kırgız ve Kazakların önceki asırlarda (Rus hakimiyetinden önce) hiç kimseye hesap vermeden kendi hâllerinde yaşadıklarını, aralarında anlaşmazlık çıktığında da Aksakal denilen büyüklerin bu anlaşmazlıkları çözdüğünü, ancak şimdiki devirlerde Kazakların eskisi gibi huzurlu olmadığını dile getirmektedir²⁹.

Rızaeddin Fahreddin 479. sayıda "Türkistan Meclisi" adlı makalesinde bu durumun üzerinde uzun uzun durmaktadır. Türkistan'da toplanacak Meclisin önemine değinen yazar, Kırgız ve Kazakların önceden kendi Aksakallarına güvendiklerini, aralarında anlaşmazlık çıktığında bu anlaşmazlıkları artık Rus adliyelerinde hallettiklerini belirterek, Kırgız ve Kazakların Rus adliyelerinde işlerini görmelerinin yanında geleneklerini de sürdürmesi taraftarıdır³⁰.

695. sayıda Abdülaziz Musa imzalı "Kazak Ahvâlinde" adlı makalede; Kazakların bir önceki asrın ikinci yarısından itibaren medenî ve ilmi durumlarının giderek gelişmekte olduğunu, artık bölge halkının kendisini geliştirmek için çaba harcadığını, çocuklarının tahsil görmesi için Kazan, Orenburg, Ufa hatta İstanbul'a gönderdiklerini, daha sonra okullarını bitiren bu talebelerin geri dönerek kendi halklarının gelişmesi için gayret içerisinde bulduklarını dile getirmektedir³¹. Ramazan Bayramını fırsat bilerek Sibir Demiryolunun önemli duraklarından biri olan Kapal'ın³² 70 km uzağında Mamanofların köyüne gezmeye giden yazar, burada iktisadî hayatın yükselmesi ile medenî hayatın daha da gelişmesi arasındaki bağlantıdan örnekler vermektedir³³. Bölge halkının özel olarak hoca getirerek kendi çocuklarının

²⁷ a. g. m., s. 2.

²⁸ Dala: Bozkr.

²⁹ Kadir Süleymanov, "Kazak-Kırgız Dalasından", *Vakit*, sayı 647, 27 Temmuz 1910-3 Şaban 1328, s. 2.

³⁰ Rızaeddin Fahreddin, "Türkistan Meclisi", *Vakit*, sayı 479, 9 Haziran 1909-3 Cemazeyilahir 1327, s. 2-3.

³¹ Abdülaziz Musa, "Kazak Ahvalinden", *Vakit*, sayı 695, 18 Kasım 1910-28 Zilkade 1328, s. 2.

³² Günümüzde Kapal köyü, Talı Kurgan olarak adlandırılmaktadır.

³³ a. g. m., s. 2.

eğitim faaliyetlerini karşıladığını, 11 bin ruble harcayarak bir mektep yaptırıldığını, burada muallimlik yapacak muallimlerin de harcırahlarının yine halk tarafından ayarlandığına vurgu yaparak, Mamanoflar diğer bölgelerdeki gibi eğitim faaliyetlerinin devlet tarafından karşılanmasını beklemediğini, hem kendilerindeki mekteplerde hem de Kapal'daki mekteplerde eğitim veren Muallimlerin paralarını karşıladıkları gibi istidat sahibi öğrencilere de burs dahi verdiklerini bizlere aktarmaktadır. Yazar son olarak Kazaklardaki bu gayretlerin, Kazakların inkirazını müjdeleyen Polin'i gibi araştırmacıları yalancı çıkaracağını, böyle çalışan Kazakları gördükçe gelecekte, Kazakların medenî dünyaya da çabuk intibak edeceklerini ve ilelebet varlıklarını sürdüreceklerini belirtmektedir³⁴.

1905-1917 yılları arasında Rusya Müslüman basınında, Kazan'da yayınlanan en uzun soluklu yayın organı olan *Yıldız*³⁵ (*Yoldız*) gazetesi de Kazaklar hakkında yayınları ile dikkati çekmektedir. İlk sayısı 15 Ocak (28 Ocak) 1906 tarihinde yayınlanan gazetenin, nâşiri Kazan Tatarlarının ileri gelenlerinden ve aynı zamanda Kazan'da ilk Tatar kütüphanesini kuran Ahmet Hadi Maksudi'dir.

Gazetenin 15. sayısında yayınlanan "İslâm Aleminden Kazak ve Kırgız Müslümanları Hususunda" adlı yazıda *İrşad* Gazetesinde çıkan bir haberi kendi sütunlarına taşıyarak, haberin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çerevanskiy adlı yazarın bir gazetede yayınlanan makalesinde, altı milyon Kazak ve Kırgız'ın altı yıl içerisinde Hristiyanlığa döndürülebileceği belirtilmektedir. Gazete, yazarın kendisini İvan Grozni zamanında zannettiğini belirterek, artık şartların değiştiğini, İvan IV. ve Katerina II. dönemleri arasında zorla Hristiyanlaştırılan Türk halkların haricinde kendi isteği ile Müslümanlıktan Hristiyanlığa çok az

³⁴ a. g. m., s. 2.

³⁵ 12 yıl neşredilen gazete, Kazan, Orenburg, Ufa, Samara gibi Tatar nüfusunun yoğun olduğu bölgelerin dışında, Petropavlosk, Semerkand, İrkustk gibi yerlere de ulaşmıştır. İlk zamanlar haftada bir kez yayınlanan *Yıldız*, 13. sayıdan itibaren haftada iki kere yayınlanmaya başladı. 1908 yılından itibaren hafta da iki-üç kere çıkmaya başlayan gazete, 1914 yılından itibaren zaman zaman günlük yayınlandı. Gazetenin tirajı değişse de genelde, beş ile sekiz bin arasında seyir izlemiştir. Gazetenin fiyatı ilk zamanlar bir yıl için üç sum (ruble), altı aylık 1.5 sum, aylık bir sum, tek sayısı ise beş teyin (kopek) iken, daha sonra altı aylık iki sum'a, 1907'den itibaren ise yıllık dört sum'a çıkarılmıştır. Bu fiyat öğrenciler için 2/3 indirimlidir. (İsmail Remiyev, *Vakili Tatar Matbuatı 1905-1925*, Kazan 1926, s. 8-9.)

kişinin meylettiğini, aksine Slav kökenli altmış bin kişinin bu süreçte Müslümanlığa geçtiğini belirterek, Çerevanskiy'in hayâl dünyasında yaşadığını, söylediklerinin de gerçekleşmesinin imkânsız sözler olduğunu dile getirmektedir³⁶.

8. sayıda Mamanof köyünde kendi adına yeni usulde mektep ve medrese yaptıran Mamanof'un Yıldız idaresine yazdığı mektubu, "Kırgız-Kaysak Taifesi" adlı başlıkla sütunlarına taşımıştır. Mamanof Rusya'da yaşayan Kazak ve Kırgız Türklerinin durumlarından bahsederek mektubuna başlamakta, bu halkların medenî durumu hakkında Rızaeddin Fahreddin'in gazetede dile getirdiği görüşlere benzer fikirleri ifade etmektedir. Kazakların kendi topraklarında hür yaşarken 1730'larda Ruslar tarafından adım adım işgale başlandığını dile getiren Mamanof, 'sizden hiçbir şey almayız, hesabınızdan alır, sizi düşmanlarınızdan koruruz' diyerek Kazakları hakimiyetlerine alan Rusların verdikleri sözleri tutmadığı kanaatindedir³⁷. Ayrıca hükümetin misyonerlerin yaptıkları saçmalık ötesindeki zulümlerine ses çıkarmamasına da bir anlam verememektedir. Yazar, Misyonerlerin Kazak balalarına dinî, ilmi eğitim veren Tatar ve Nogay Mollarını Türkistan coğrafyasında bir nevi ajan arar gibi hükümete şikâyet etmesini eleştirerek, Rusya'nın bu şekilde davranan misyonerlere destek verdiği sürece dost değil, kendi içinde kendisinden nefret eden bir halk kazanacağını ifade etmektedir³⁸.

Yazara göre yine de bütün bu zorluklara rağmen bir şekilde Tatar ve Nogaylar Kazaklara dinlerini öğretmek için ellerinden geleni yapmakta, bazı dönemlerde kendi ceplerinden dahi para ödeyerek bu bölgelerde kalıp, İslâm dinine hizmet etmektedirler.³⁹ Ayrıca Kazak halkının misyonerlere teşekkür borcu olduğunu da dile getiren yazar, 'eğer misyonerlerin zorla Hristiyanlığa geçirme çalışmaları olmasaydı belki de Kazaklar Müslümanlığa bu kadar dört elle sarılmazlardı' diyerek misyonerlerin çalışmalarının Kazaklarda itici güç olduğunu ifade etmektedir.

³⁶ "İslam Aleminden Kırgız ve Kazak Müslümanları Hususunda", *Yıldız*, sayı 15, 26 Sefer 1324-8 Nisan 1906, s. 6.

³⁷ "Kırgız-Kaysak Taifesi", *Yıldız*, sayı 8, 14 Muharrem 1324-25 Şubat 1906, s. 3.

³⁸ a. g. m., s. 3.

³⁹ Bu konuda ayrıntılı ilgi için bakınız; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

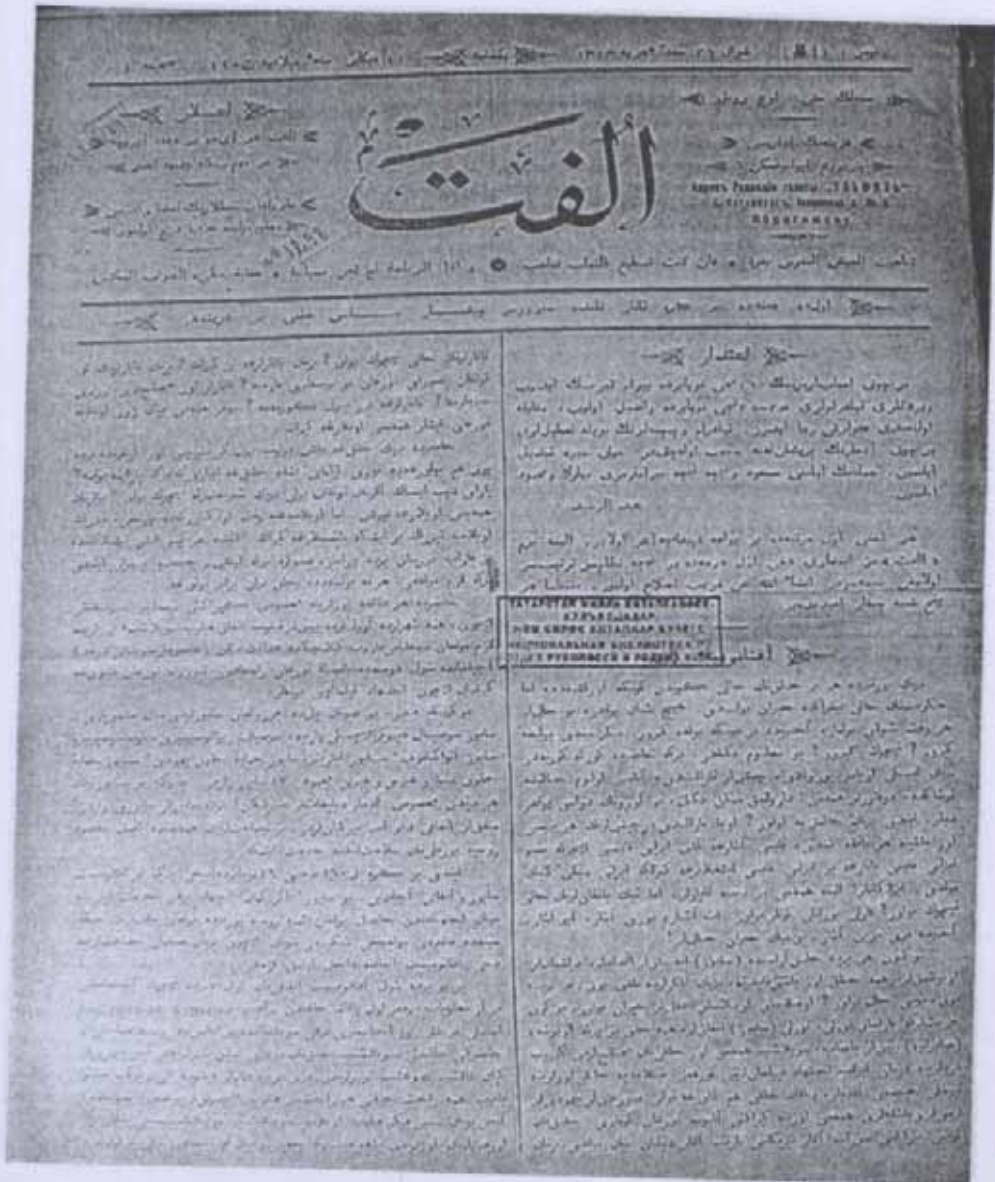
İletişim çağı olarak adlandırılan yaşadığımız zamanda dahi Türk halkları birbirleri ile alakalı yayınlara çok az yer vermekteyken, bundan bir asır önce İdil-Ural Türk basınında Kırgız ve Kazaklara yeterince yer verilmiştir. Temennimiz bir asır önce bütün olumsuz şartlara rağmen, siyasi sahada olmasa dahi kültür ve gönül alanında birlik sağlamış Türk dünyasının, gelecek dönemlerde de aynı başarıyı göstermesidir.

Vakit, Orenburg, 1908-1918.

EK: 3

Difet, Peterburg, 1905-1907.

